

BERÇEMOĞULLARININ BATI İRAN VE ÇEVRESİNDEKİ
SİYASİ VE ASKERÎ ROLÜ
THE POLITICAL AND MILITARY ROLE OF THE BERÇEMOĞULLARI IN
WESTERN IRAN AND ITS SURROUNDINGS

SAMET ALIÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Assist. Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History
sametalic@hotmail.com.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-5618-1213>

ÖMER FARUK SEYİTHANOĞLU

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü
Graduate Student, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Institute of Social Sciences, Department of History
omerseyithanoğlu1@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-9893-6672>

Atıf / Citation

Aliç, S.- Seyithanoğlu, Ö. F. 2021. "Berçemoğullarının Batı İran ve Çevresindeki Siyasi ve Askeri Rolü".
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute. 72, (Eylül- September
2021). 243-264

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 31.01.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 09.06.2021
Yayın Tarihi- *Date Published* : 05.09.2021
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4537>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by *iThenticate* programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute
TAED-72, Eylül-September 2021 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851
www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunited>

BERÇEMOĞULLARININ BATI İRAN VE ÇEVRESİNDEKİ SİYASİ VE ASKERÎ ROLÜ

THE POLITICAL AND MILITARY ROLE OF THE BERÇEMOĞULLARI IN WESTERN IRAN AND ITS SURROUNDINGS

SAMET ALIÇ- ÖMER FARUK SEYİTHANOĞLU

Öz

Büyük Selçuklu Devleti, kuruluş safhasından itibaren Oğuz boylarından da aldığı destek ile çok kısa bir sürede sınırları Çin'den Akdeniz'e kadar uzanan büyük bir imparatorluk haline geldi. Yeni fethedilen topraklarda kalıcılık sağlanabilmesi için Oğuz boyları hızlı bir şekilde İran, Irak, Suriye ve Anadolu topraklarında meskûn edildi. Oğuzların Üçok koluna dayanan Yıvalar, Hemedan ve civarını kendilerine yurt edindiler. Selçuklu Devleti'nin ihtişamlı günlerinde Selçuklulara bağlı bir topluluk olan Yıvalar, Selçuklu Devleti'nin yıkılışı ile rahat hareket etme imkânı buldular. Yıva Türkmenlerinden Berçem Bey, İran'da bir Türk beyliği kurdu. Bu siyasi teşekkül Berçem adlı liderlerinden dolayı kaynaklarda “Âl-i Berçem” olarak zikredilmektedir.

Berçemler, Abbâsî Halifeliği ile Irak Selçukluları arasındaki çekişmelerden yararlanarak kısa süre içerisinde siyasi ve askerî açıdan güçlendiler. Bölgedeki en etkin siyasi teşekküllerden olan Abbâsîler, onların siyasi ve askerî varlığını onayladılar. Berçemler, bölgedeki diğer siyasi güçlerden olan Lurlar, Atabegler ve Harzemşahlar ile de çeşitli münasebetlerde bulundular. Moğol istilası Berçem topraklarına ulaştığında Berçemler, Süleyman Şah önderliğinde Moğollara karşı mücadele etti. Süleyman Şah'ın Moğollar tarafından katledilmesiyle Berçem Beyliği yıkıldı.

Anahtar Kelimeler: Oğuzlar, Yıva, Berçemler, İran, Abbâsîler

Abstract

Great Seljuk State, with the support of the Oghuz tribes from the foundation phase, became a great empire in a very short time, the borders of which extend from China to the Mediterranean. Oghuz tribes were quickly settled in Iran, Iraq, Syria and Anatolia in order to ensure permanence in the newly conquered lands. Yivas based on the Üçok branch of the Oghuzs, made Hamadan and its surroundings their homeland. During the powerful times of the Seljuk State, Yivas were an obedience community to the Seljuks. They found the opportunity to move freely after the collapse of the Seljuk State. Berçem, one of the Yiva Turkmens, established a Turkish principality in Iran. This political organization is referred to as “Âl-i Berçem” in the sources because of its leaders named Berçem.

The Berçems, taking advantage of the conflicts between the Abbasid Caliphate and the Iraqi Seljuks, gained political and military strength in a short time. The Abbasids, one of the most influential political organizations in the region, approved the Berçems' political and military existence. The Berçems also had various relations with the Lurs, Atabegs and Harzemshahs who were among the other political forces in the region. When the Mongol invasion reached the lands of Berçem, the Berçems fought against the Mongols under the leadership of Suleiman Shah. With the murder of Suleiman Shah by the Mongols, the Berçem Principality was destroyed.

Key Words: Oghuzs, Yiva, Berçems, Iran, Abbasid Caliphate

Structured Abstract

In order to ensure permanence in the newly conquered lands the Great Seljuk State quickly settled the Oghuz tribes in Iran, Iraq, Syria and Anatolia. The Yiva Turkmens, who belong to the Üçok branch of the Oghuzs, settled in Hemedan and neighboring places. After the collapse of the Seljuk State, these Yiva Turkmens had the opportunity to move freely. Berçem Beg, the leader of the Yiva, established a Turkish principality in Iran. This political organization was named "Al-i Berçem" (The Berçem Sons or The Berçems), since the founder's name was Berçem.

Berçem and his entourage engaged in military activities in the Cibal region during 1158-1159. The Abbasids, disturbed by these activities, sent forces against the Berçems. The Berçems were defeated by the Abbasids and had to cease their activities. The Berçems reappeared about 13-14 years after this defeat. They attacked and plundered the Dinever region in 1172. Shams ad-Din Eldiguz, the founder of the Eldiguzs dynasty, took action against the Berçems attack. The Berçems, whose strength was insufficient against Shams ad-Din Eldiguz, had to flee. The Berçems moved to as far as Baghdad and took refuge in the Abbasids. Abbasids protected the Berçems against Shams ad-Din Eldiguz.

After Berçem Beg's death, his son Mahmud took his place. In this period, there was a struggle between the Abbasids and the Iraqi Seljuks. In this struggle, the Berçems, under the leadership of Mahmud, took the side of the Abbasids. On the other hand, there was a struggle for the throne in the Iraqi Seljuks. In this internal struggle, Sultan Tugrul and Atabeg Qizil Arslan opposed. Qizil Arslan asked the Abbasids for help, and the Abbasids helped Qizil Arslan. On the left wing of these aid forces were the Berçems under the leadership of Mahmud Beg. In the war the Abbasid army and Mahmud Beg were defeated by Sultan Tugrul.

The Iraqi Seljuks were destroyed in 1194 and the Harzemshahs began to be influential in their region. Harzemshah Ala al-Din Tekish appointed administrators to the cities under his administration. When some of these rulers rebelled, Tekish sent an army against them. The rebellious rulers took refuge in Mahmud, son of Berçem Beg. Later, these rebelling rulers, went to the Abbasids and got help from them. This situation caused a war between the Abbasids and the Harzemshahs. The Berçems, who were in the Abbasid army in the war that took place in Hamadan, abandoned the Abbasid army. This caused the Abbasids to have been defeated.

The Berçems, during the Mahmud Beg period, gained power politically and economically. During the reign of Fakhr al-Din Ibrahim Bey, who became the emir after Mahmud, they achieved an active role in the region. At this time, the regent Pehlivan was governing Hemedan on behalf of Atabeg Uzbek. Nur al-Din Gökçe, one of the mamluks of the Pehlivan, wanted to plunder the Berçem lands. However, when he realized the courage of Fakhr al-Din Ibrahim to protect his lands, he did not attack the Berçems. Fakhr al-Din Ibrahim was assassinated in 1203/ 1204 by a Batini. After his death, Berçem II became the leader of the Berçems. After Berçem II, Suleiman Shah became the new leader of the Berçems. In this period, Caliph Al-Nasir li-Din Allah was the leader of the Abbasids. The relations between Suleiman Shah and al-Nasir were not good.

On the other hand, Suleiman Shah had relations with the Harzemshahs. The Berçems, who attacked the army of Harzemshahs that came to Hamadan during the reign of Ala al-Din Harzemshah, killed many people from the army of Harzemshahs and obtained a large amount of booty. After Ala al-Din died, Jalal al-Din took his place and friendly relations were established between Harzemshahs and Berçems in this period. During the period when the Mongolian invasion was affecting the Islamic world, Jalal al-Din Harzemshah came to Shuster to form an alliance against the Mongols. Suleiman Shah went to declare his loyalty to Jalal al-Din and married his sister to Jalal al-Din.

After al-Nasir, al-Zahir became the Abbasid caliph in the Abbasids. In this period, friendly relations were re-established between the Berçems and the Abbasids. Al-Mustansir became caliph after al-Zahir. During his reign, Suleiman Shah became one of the people the caliph valued. In

addition, during this period, Suleiman Shah took part in the re-establishment and organizing of the Abbasid army. In the period when the Mongol invasion troubled the Islamic world, he achieved various victories against the Mongols at the head of the Abbasid forces. On the other hand, he also fought against Atabakan-e Lorestan to protect his lands.

After al-Zahir, al-Mustasim became the Abbasid caliph in the Abbasids. During his reign, Suleiman Shah became one of the leading of the state. During the al-Mustasim period, Hulagu Khan wanted Abbasids to send an auxiliary force in his fight against the Batinids. This request was rejected due to the influence of Suleiman Shah and his supporters. Because of this, Hulagu moved to Baghdad to fight against the Abbasids in 1257. The Abbasid armies, being unable to stop even the right flank of the Mongol army, were defeated. Suleiman Shah and some other soldiers armed the people and resisted to protect Baghdad. But this resistance was not enough to stop the Mongols and the Mongols conquered Baghdad in early 1258. Caliph al-Mustasim and Suleiman Shah surrendered to Hulagu. Suleiman Shah and about seven hundred of his soldiers were arrested. Suleiman Shah and all those with him were killed by the Mongols. Thus, the Berçem Principality was subverted.

Suleiman Shah, the most important leader of the Berçems, became one of the important soldiers of the period he lived during his nearly forty-five-year rule. He, who seems to have received a good education, knew astronomy and sang rubai in Persian. After the death of Suleiman Shah, the Berçems could not create a political organization.

Giriş

Tarih boyunca büyük Türk devletlerinin kurucusu olan Oğuzlar, savaşçı bir kavim olup kendilerine has sosyo-kültürel ve idarî yapıları ile Orta Çağ Türk dünyasında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Orta Asya'da Gök-Türk, Uygur ve Selçuklu Devletlerinin dayandığı esas unsur olmuşlardır. Üç-Ok ve Boz-Ok olarak ikiye ayrılan Oğuzlar; İran, Irak, Suriye ve Anadolu'ya yayılarak Türklerin Orta Asya'dan batıya doğru hareketlerine de öncülük etmişlerdir (Ayan 2007: 11). Oğuzlar, VII. yüzyılda Barlık bölgesinde yaşarken X. yüzyıla gelindiğinde Sir suyu kenarlarında görülmektedirler. XI. yüzyılda güneye doğru hareket ederek İran'da önemli siyasi rol oynadılar (Anadol vd. 2002: 77).

Kaşgarlı Mahmud'a göre Oğuzlar yirmi iki boydan meydana gelmektedir. Her bir kolun kendilerine has damgaları bulunmakta olup, boylar birbirlerini bu damgalardan ayırt etmekteydi (Kaşgarlı Mahmud 2005: 353). Reşidüddin ise Oğuzların yirmi dört boydan müteşekkil olduğunu belirtmektedir. Câmîu't-Tevârih'in giriş kısmında verilen malumata göre Oğuz'un altı oğlu bulunmaktadır. Bunlar Bozok ve Üçok diye isimlendirilip iki kısma ayrılmaktadır. Ordunun sağ ve sol kolu bunlara tahsis edilmiş olup her bir evladın damgası, nişanı ve yirmi dört boyun kendine özgü ongunları belirlenmiştir. Bozoklar; Gün Han, Ay Han, Yıldız Han adlı oğullardan oluşmaktayken Üçoklar; Gök Han, Dağ Han, Deniz Han adlı oğullardan meydana gelmektedir. Bu boylar da dörder alt kola ayrılarak yirmi dört Oğuz boyunu meydana getirmektedir (Gündüz 2017: 52-55).

Berçemoğullarının mensup olduğu Yıvalar, Deniz Han'ın soyundan gelmektedir. Kaşgarlı Mahmud bunları İva ya da Yıva şeklinde adlandırmaktadır (Kaşgarlı Mahmud 2005: 354). Bu kelime kaynaklarda; İva, İyva, Yıvak, İvak, Avak, Yavuk, Baduk, Yivek ve Navek gibi çeşitli şekillerde kullanılmıştır (Sümer 1951: 151; Ayan 2011: 284). Reşidüddin'e göre Yıva, "herkesten üstün derecede olan" anlamına gelmekte olup ongunları Çakır'dır (Gündüz 2017: 55). Ebu'l-Gazî Bahadır Han ise Yıva kelimesinin, "mertebesi yüksek" anlamına gelmekte olduğunu ve onların kuş sembolü olarak da beyaz şahini (Toygun) kullandıklarını belirtmektedir (Ebu'l-Gazî Bahadır Han: 52).

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla beraber Oğuzlar açısından son derece mühim hadiseler yaşandı. Ayrıca bu devletin teşekkülüyle beraber İslâm'ın siyasi hâkimiyeti Oğuzlara geçti. Oğuzlar kendi soydaşları Selçukluların sancağında birleştiler ve Selçuklu ülkesine akarak bu devletin çok hızlı bir şekilde büyüyen gelişmesinde en önemli amillerden biri oldular. Akın akın gelen bu Oğuz göçlerini Selçuklu beyleri çeşitli bölgelere yönlendirdiler ve Oğuzlar, Selçuklu Devleti'nde çok geniş alanlara yayıldılar. Bu Oğuzların mühim bir kısmı da İran'da yerleşti. İran'a gelen Oğuzlardan Yıvaların bir kısmı Batı İran'da yer alan Hemedan bölgesini yurt edindiler ve Selçukluların inkırazına kadar da Hemedan'da kaldılar. Selçukluların inkırazı üzerine Yıvalar, Hemedan ve çevresinde kendi başlarına hareket eder hâle geldiler. Kısa sürede bölgede söz sahibi bir topluluğa dönüştüler. Yıvaların İran'daki faaliyetlerinin arttığı dönemde Yıvalardan Berçem (Terçem), adındaki bir bey bölgede siyasi bir teşekkül oluşturmayı başardı (Sümer 1951: 156).

1. Berçem İsminin Anlamı ve Yıvaların Yerleşim Yeri

Kaşgarlı Mahmud, Divânü Lugâti't-Türk'te Berçem ismini Beçkem kelimesini açıklarken zikretmekte ve Oğuzların buna Berçem de dediklerini ifade etmektedir. Ona göre

Beçkem: “Savaş günlerinde yiğitlerin belge olmak üzere takındıkları ipek parçası, ya da dağ sığıru kıyruğu” anlamına gelmektedir.

Ayrıca kelime şu dördlükle anlamlandırılır:

“Beçkem urup atlaqa

Uygurdaki tatlaka

Ogrı yawuz ıtlaka

Kuşlar gibi uçtımız”.

“Atlara belge vurarak Uygur’da ki Tatlara, hırsız, kötü itlere kuşlar gibi uçtuk” (Kaşgarlı Mahmud 1985: 483).

Beçkem isminden beçkemlenmek fiili de türetilmiştir. “Er Beçkemlendi: Adam (savaş günü) simgesini takınarak kendini belli etti” (Kaşgarlı Mahmud 2005: 179). Ayrıca Beçkem, özel isim olarak Oğuzlar arasında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Örneğin; Abbâsî halifeleri Râzî ve Müttakî dönemlerinde Bağdat Emîrî’l-Ümerâsı’nın ismi Beçkem’dir (Cüveynî 2013: 594).

Batıda Mezopotamya düzlüklerinden, doğuda İnan çöllerine kadar geniş bir bölgeyi kaplayan alan Arap coğrafyacılar tarafından Cibâl (dağlar) olarak adlandırılmaktadır. İsminden de anlaşılacağı üzere bu dağlık bölge, Selçuklular döneminde Irâk-ı Acem olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Cibâl bölgesi dört büyük şehre ayrılmaktadır. Bunlar; Kirmanşah, Hemedan, Rey ve İsfahan’dır. Bu bölgelerden Kirmanşah Bölgesi, Selçuklular döneminden itibaren Kürdistan ismiyle de anılmıştır. Kazvîni, Cibâl bölgesini iki kısma ayırmakta; batıda kalan küçük kısma Kürdistan, doğuda kalan büyük kısma ise Irâk-ı Acem ismini kullanmaktadır (Strange 1905: 185-186). Berçemlerin meskûn olduğu bölgenin bir kısmı Kürdistan olarak adlandırılan yerin sınırları içerisine girmektedir. Kazvîni’nin verdiği bilgilere göre bu bölge, 16 vilâyetten meydana gelmekte ve sınırları Irâk-ı Arap, Hûzistan, Irâk-ı Acem, Azerbaycan ve Diyarbakır’a kadar uzanmaktadır. Kazvîni, Berçem reisi Süleyman Şah zamanında bu bölgenin gelirlerinin 200 tümen olduğunu; fakat kendi yaşadığı dönemde ise 20 tümen olduğunu belirtmektedir (Kazvîni 1362: 107). Bu bilgiden hareketle Berçemlerin bölgeyi iktisadî açıdan zenginleştirdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.¹ Kazvîni, Bahar kalesinden bahsederken burasının Berçemlerden Süleyman Şah’ın yönetim merkezi olduğunu belirtmektedir (Kazvîni 1362: 107). Bahar kalesi bugün de mevcut olup Hemedan’ın 12,8 km kuzeyinde bulunmaktadır (Strange 1905: 193).

2. Kuruluşundan Süleyman Şah Dönemine Kadar Berçemoğulları

Büyük Selçuklu sultanı Sencer’in hayatını kaybetmesinin ardından imparatorluğun dağılmasıyla birlikte bölgede bir otorite boşluğu meydana geldi. Muhtemelen bu otorite boşluğundan faydalanmak isteyen Berçemler, bu fırsatı değerlendirip isyan hareketlerine kalkıştılar. Bu dönemde yaklaşık 30.000 süvari gibi önemli bir güce sahip olan (Ayan 2011: 285) Berçem Bey’in tarih sahnesine çıkışı hakkında ilk bilgiler bu isyan vesilesiyle

¹ G. Le Strange, burada geçen Süleyman Şah ismini Sultan Sencer’in yeğeni ve Irak Selçuklu hanedanından Süleyman Şah’a nispet etmiştir. Berçem reisi Süleyman Şah’ın künyesinde geçen Yıva kelimesi birçok kaynaktan da ابو-ايوه (ebuh-eyuh) vb. şekillerde okunmuştur. G. Le Strange, muhtemelen bu yazımlardan yola çıkarak Yıva kelimesini ebuh şeklinde okuyarak İngilizce metne de “Sulayman Shah Abuh” olarak aktarmıştır (bk. Strange 1905: 192). Kazvîni’nin verdiği bilgileri de göz önünde bulundurduğumuzda muhtemelen G. Le Strange, Süleyman Şah’ı Selçuklu ailesine nispet etmekte bir sakınca görmemiştir.

zikredilmektedir. H 553 yılının olaylarını anlatırken son kısımda Berçemlere değinen İbnü'l-Esîr: “*El-Berçem el-İyvâî'nin adamları olan Türkmenler bu sene el-Cibâl'de çok fazla fitne fesat çıkardılar, bu sebeple Bağdat'tan üzerlerine el-Müstersîd'e mensup emirlerden Mengüpars'ın kumandasında bir ordu gönderildi. Bu ordu yaklaşıncaya Türkmenler toparlandılar, Mengüpars'ın karşısına çıkıp savaşa tutuştular. Türkmenler çok fena halde bozguna uğradılar. Bir kısmı öldürüldü, bazıları da esir alındı. Öldürülenlerin başlarıyla esirler Bağdat'a götürüldü.*” (İbnü'l-Esîr 1987a: 200) ifadelerini kullanmaktadır. Böylece Berçemlerin eldeki mevcut veriler ile öğrendiğimiz ilk siyasî münasebetleri Abbâsî Halifeliği ile gerçekleşmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışının ardından askerî faaliyetlerini arttırdığı anlaşılan Berçemler, çevre siyasî teşekküllerin dikkatini çekmiş olmalıdır ki İmâdüddin Zengî, Berçemler ile münasebet kurdu. İmâdüddin Zengî, önce Musul ardından da Hâleb'i idaresi altına aldıktan sonra Haçlılarla mücadeleye girişti. Muhtemelen Haçlılara karşı tampon vazifesi görececek bir topluluğu Hâleb'e yerleştirmek isteyen Zengî, Yıvaların bir bölüğüne Hâleb'in sınır yurtluklarını verdi. Ayrıca Haçlılardan ele geçirecekleri topraklarında kendilerine bırakılacağını söyledi. Bu Yıva grubunun başında Yaruk adlı birisi bulunmakta olup, ileride bunlar Yarukiye olarak tanınacaklardır. Daha sonra bu grup Selâhaddin Eyyübî'ye ve diğer Eyyübî sultanlarına çeşitli hizmetlerde bulundular. Bunlar, Hâleb'in dışındaki Yarukiye isimli mahallelerde meskûn oldular ve bölgede çeşitli imar faaliyetlerinde bulundular (Sümer 2013: 548).

Doğuda kudretli bir hükümdar olan Harzemşahlardan İl-Arslan'ın 1172 yılındaki vefatıyla bölgede bir otorite boşluğu oluştu. Ayrıca batı bölgelerde ise Atabegler arası mücadeleler devam ediyordu. Bu durum Berçemlerin siyasî ve askerî hareketliliklerini artırmasına neden oldu (Ayan 2011: 286). Berçem Bey ve maiyetindeki Türkmenler, H 568 (M1172) yılında henüz İldeniz hayattayken Hemedan'a bağlı kasabalara girip Dînever'i yağmaladılar. Durumu haber alan İldeniz, yanındaki adamlarıyla Berçem Bey'i tedip için hızla yola çıktı. Bu gelişme üzerine Berçem Bey, Bağdat civarına kaçmak zorunda kaldı. İldeniz de onu takibi bırakmayıp peşinden Bağdat civarına kadar geldi. Abbasi Halifesi Müstazî-Biemrillâh, İldeniz'in buraya gelişinden kuşkulanan asker toplamaya ve surları güçlendirmeye başladı. Fakat İldeniz, amacının Bağdat üzerine yürümek olmadığını; bilakis amacının bu bozguncu taifeye hadlerini bildirmek olduğunu söyleyip halifeden özür dileyerek Hânîkîn'den geri döndü (İbnü'l-Esîr 1987a: 317; Aktan 2016: 128). Faruk Sümer, Berçem Bey'in İldeniz'in harekâtı üzerine Bağdat'a sığınmasına bakılırsa Berçemlerin bu dönemde Abbâsî halifesini metbû tanımış olabileceğini belirtmektedir. Hatta Berçem Bey, bu askerî harekâtı bizzat halifenin emriyle yapmış olabilir (Sümer 2013: 547). Kronolojik açıdan bu dönem Müstazî-Biemrillâh devrine rastlamaktadır (Aktan 2016: 128-129). Bu dönemde Abbâsîler ile Irak Selçuklularının arası iyi değildi. İki taraf arasında gerginlikler bu dönemde artmıştır. Büyük bir olasılıkla da bu saldırı Selçuklulara bir darbe vermek için Abbâsî Halifeliği tarafından tasarlanmıştır. Kaynaklarda net bir bilgi verilmemektedir; ancak ileride yaşanacak hadiseler bu öngörüye doğrulayacak niteliktedir (Ebu'l-Kâsîmî 1396: 6).

Berçem Bey'in vefatından sonra yerine oğlu Mahmud geçti. Berçem Bey'in ne zaman öldüğü ve yerine oğlu Mahmud'un ne zaman idareyi ele geçirdiği hakkında bir malumata erişilememiştir. Ancak Abbâsîler ile Irak Selçuklularının münasebetleri sırasında 1180'li yılların sonunda Berçemlerin başında Berçem Bey'in oğlu Mahmud'un olduğu

görülmektedir. Muhtemelen 1170'li yılların sonunda veya 1180'li yılların başında Berçem Bey'in oğlu Mahmud, Berçemlerin idaresine geçmiştir.

Abbâsî Halifesi Müstazî-Biemrillâh, 1180 yılında ölünce yerine oğlu Nâsır-Lidînillâh halife oldu. Bu önemde Abbâsîler ile Irak Selçukluları arasındaki münasebetler pek de dostane değildi. Nâsır-Lidînillâh, Abbâsî Halifeliği'nin siyasi ve dinî gücünü artırmak için çeşitli faaliyetlere girişti. Hatta 1187 yılında Bağdat'taki Selçuklu sarayını başka bir devletin vesâyeti olarak görüp yıktırdı (Hartmann 2016: 399). Diğer yandan Irak Selçuklularında Atabeg Pehlivan'ın ölümü üzerine Irak Selçuklu sultanı Tuğrul, rahat hareket etmeye başladı ve merkezî otoriteyi sağlama çabasına girdi. Fakat Pehlivan'ın kardeşi Kızıl Arslan, abisi Pehlivan gibi Atabeg sıfatıyla işlere karışmaya başladı. Devlet kendi içinde adeta Tuğrul ve Kızıl Arslan taraftarları olarak ikiye bölündü. Kızıl Arslan, Halife Nâsır-Lidînillâh ile ittifak yaparak Sultan Tuğrul'a karşı ortak mücadele sözü aldı (Alptekin 1988: 330-331). Nâsır-Lidînillâh, büyük bir ordu toplayarak veziri Celâleddin b. Yunus'u Kızıl Arslan'a yardıma gönderdi (İbnü'l-Esîr 1987b: 32). Halife, bu ordunun hazırlanması için hazinesinden 600 bin dinar gibi yüklü bir miktar sarf etti (Hüseynî 1943: 124). Anlaştıkları üzere Hilafet ordusu, Kirmanşah ve Dînever'de Kızıl Arslan'ı bekleyecek, Kızıl Arslan geldikten sonrada Hemedan'a geçip sultanı orada karşılayacaklardı. Fakat Sultan Tuğrul, Kızıl Arslan bu orduya katılmadan önce Hilafet ordusunun üzerine yürüdü. Hemedan civarında Day-Merc denilen yerde iki ordu karşılaştı. Vezir Celâleddin'in ordusunun sol kanadının komutanı Mahmud b. Berçem'di. Emir Mahmud'un maiyetinde Türkmenler ve Kürtlerden oluşan askerler bulunmaktaydı. Şiddetli bir muharebenin ardından Hilafet ordusu mağlup olup geri çekilmeye başlayınca Emir Mahmud ve adamları bu geri çekilenleri takib ederek bol miktarda ganimet elde ettiler² (Ravendî 2020: 319).

Irak Selçuklu sultanı Tuğrul, 1194 yılında Harzemşahlardan Tekiş ile yaptığı Rey muharebesinde öldürülünce Irak Selçuklu Devleti dağıldı (Harzemşahlar Devleti 1989: 39). Savaşın ardından Hemedan civarına gelen Tekiş, Irâk-ı Acem'deki bölgeleri bazı Selçuklu emirleri arasında paylaştırıp ülkesine geri döndü. Çok geçmeden bu emirler Abbâsî halifesinin de kıskırtmaları sonucunda isyan ettiler. Harzemşah'ın oğlu Yunus Han bu âsi emirlerin üzerine yürüdü ve onları bozguna uğrattı. Bozgundan kaçabilen emirler Berçemlerin reisi Mahmud'a sığındı (Sümer 1951: 157). Ravendî, Yıva melikinin yanına gelen bu emirlerin onun yanında oturup istişâreler yaptıklarını, daha sonra Hacîb-i Kebîr Şemseddin Muhammed b. Mahmud Genceî ve Irak büyüklerinin ileri gelenlerinin beraberce Hilafet merkezine gittiklerini ve Abbâsî Veziri Müeyyedüddîn ile görüşüp beş bin süvari ile tekrar Hemedan'a döndüklerini, bunun üzerine Yunus Han'ın kendilerine karşı çıkamadığını ifade etmektedir. Bölgedeki güç sahibi emirlerin Mahmud b. Berçem'in yanına gelmeleri ve onunla istişârelerde bulunmalarına bakılırsa Mahmud b. Berçem'in bölgede sözü geçen beylerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu ziyaretin ardından Bağdat yoluna düşmeleri fikrini Mahmud b. Berçem'in yol göstermesiyle almış olabilecekleri, hatta onlara Abbâsî Halifeliği katında Mahmud b. Berçem'in aracılık etmiş olabileceği fikri makul görünmektedir.

Irak Selçuklularının yıkılışının ardından Irak ve çevresinde merkezî otorite boşluğu meydana geldi ve Abbâsîler, Harzemşahlar ve Irak emirleri arasında mücadeleler yaşandı.

² Hüseynî, savaşın bir bölümünden sonra Emir Mahmud'un mağlup olduğunu ve askerlerinin kendisini terk ederek Kirmanşah'a döndüklerini belirtmektedir (Hüseynî 1943: 124).

Hemedan civarında bulunan Abbâsî Veziri Müeyyedüddin hastalanıp ölünce bu fırsatı değerlendirmek isteyen Harzemşahlardan Tekiş'in oğlu Yunus'un atabeyi Mayacık, Hemedan'a geldi. Bağdat ordusu Müeyyedüddin'in öldüğünden habersiz olduğundan savaşmaktan kaçınıyor, Mayacık'ın kışkırtmaları ile küçük çaplı çarpışmalar yaşanıyor. Berçemler de bu sırada Abbâsî ordusu ile birlikte bulunuyorlardı. Bu otorite boşluğunu bir fırsat olarak değerlendiren Mahmud b. Berçem, iki taraf arasındaki mücadelelere müdahil olup bol miktarda ganimet elde ederek savaş alanını terk etti. Berçemlerin çekilmesi ile güç kaybeden Bağdat ordusu Mayacık karşısında çok fazla direnç gösteremedi ve Mayacık, Hemedan'ı ele geçirdi.

Mayacık, Hemedan'ı ele geçirmeden kısa süre önce eski Hemedan hâkimi Fahreddin Alâüddeve'nin oğlu Meceddeddin b. Alâüddeve'yi Rey şehrinde hapis tutuyordu. Vezir Müeyyedüddin'in ölmesi üzerine Mayacık, Rey'i hızla terk ederek Hemedan'ı kuşatmaya gittiğinde, mahpusluktan kurtulan Meceddeddin, o sıralarda savaş alanından ayrıлып yurtlarına dönmekte olan Yıvalara katıldı ve bir süre onların yanında gizlendi. Daha sonra Tekiş'in, Hemedan'ı Yunus Han'a başışlaması üzerine Berçemlerin yanından ayrılarak Hemedan'a geri döndü (Ravendî 2020: 347-356).

Mahmud b. Berçem'in ardından Berçemoğullarının başına Fahreddin İbrahim geçti. Maalesef bu taht değişikliği elde mevcut veriler ile tarihlendirilememektedir. Harzemşah Tekiş'in Hemedan idaresi için 1196 yılında görevlendirdiği Atabeg Özbek'in naibi Pehlivan döneminde Berçemlerin başında Fahreddin İbrahim'in olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Fahreddin İbrahim'in Mahmud b. Berçem ile olan akrabalık derecesi hakkında da bir malumata erişilememiştir. Muhsin Rahmetî, Fahreddin İbrahim'i Berçem'in oğlu olarak göstermektedir (Rahmetî 1393: 107). Fahreddin İbrahim'den sonra Berçemlerin başında Mahmud'un oğlu II. Berçem'in bulunduğu göz önünde tutulursa Fahreddin İbrahim'in, Berçem b. Mahmud'un kardeşi veya amcası olma ihtimali yüksektir. Dolayısıyla Muhsin Rahmetî'nin görüşü makul görünmektedir.

Harzemşah Tekiş, Hemedan'ın idaresini önce oğlu Yunus'a sonra da Atabeg Özbek'in naibi Pehlivan'a bıraktı (Ravendî 2020: 357-358). H 593 (M 1196) yılında Atabeg Özbek adına Hemedan'ı yönetmeye başlayan Pehlivan'ın memlûklerinden olan Nureddin Gökçe, Hemedan ve civarındaki halka zulmetti. Ardından da bölgedeki Berçemlerin topraklarına göz dikerek onların hâkimiyetine son vermek istedi (Sümer 1951: 157). Ravendî, bu durumu şöyle aktarmaktadır: "*Nureddin Gökçe onların (Yıvaların) önünden kaçacağını sanarak, Eyve üzerine yürüdü. İş, vukûat zannının aksi çıktı. Süleyman gibi hırsız şeytanları bağlamış olan Yıva meliki Fahreddin İbrahim, Sadreddin Duni'yi elçi olarak, Özbek'e yollayıp, "Bu kul halife ila Harezmşah'ın bana vermiş olduğu nan'a at sürüp gelmiştir. Eğer sizin emirlerinizle gelmiş ise bileyim, yoksa cevabını vermek kolaydır" dedi. Melik, "Kovsun, biz emir vermedik" buyurdu. Gökçe savaş yapmak lazım geldiğini anladı. Birkaç yağma yapıp Hemedan'a geldi*" (Ravendî 2020: 361).

Ravendî, Fahreddin İbrahim'i Süleyman peygamber gibi hırsızları bağlamış biri olarak nitelendirerek onun, Nureddin Gökçe gibi etrafı zulüm saçmış kişilerin hakkından gelmekte tecrübeli olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Yine Fahreddin İbrahim, Özbek'e mektubunda Nureddin Gökçe'nin kendi emriyle mi bu işe kalkıştığını sormuş aksi bir durumda kendisine cevap vermenin kolay olduğunu ifade etmiştir. Buradan da Fahreddin'in, Nureddin Gökçe ile mücadele etmekten çekinmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Gökçe, Fahreddin İbrahim'in

kararlı duruşunu görünce savaşmaktan başka çare olmadığını görmüş ve buna da cesaret edememiştir.

Fahreddin İbrahim H 600 (M 1203-1204) yılında bir Bâtûnî tarafından suikasta uğrayarak hayatını kaybetmiştir (İbnü's-Sâî 1934: 130; Sümer 2013: 547-548). Fahreddin İbrahim'in vefatının ardından yönetime II. Berçem geçmiştir.³ İbnü's-Sâî; II. Berçem'in H 605 yılının Ramazan ayında (M 1209 Mart-Nisan) Bağdat'a gittiğini, burada çok iyi karşılandığını ve halifenin kendisine atlas elbiseler, altın takılar ve 10.000 dinar hediye verdiğini belirtmektedir (İbnü's-Sâî 1934: 264). II. Berçem'in Abbâsî halifesi ile iyi ilişkiler kurduğu anlaşılmaktadır. Yine bu bilgiden hareketle Berçemler, bu dönemde Abbâsîleri metbû tanımış olabilirler. Onun dönemi ve Berçemlerin bu dönemdeki siyasi faaliyetleri hakkında başka bir malumata erişilememiştir.

3. Süleyman Şah Döneminde Berçemoğulları

Muhsin Rahmetî, II. Berçem'in ardından Berçemlerin başına ismi malum olmayan bir şahsın geçtiğini belirtmektedir. Kaynaklarda bu döneme ilişkin başka bir bilgiye rastlanılmamıştır. Onun ardından Berçemlerin idaresine Süleyman Şah geçmiştir (Rahmetî 1393: 107). Süleyman Şah ile ilgili ilk bilgilere H 610 (M 1213-1214) yılı civarlarında rastlanmaktadır.

Azerbaycan ve Haran yöneticisi olan Pehlivan'ın adamlarından Aydoğmuş; Hemedan, İsfahan, Rey bölgelerini elde etti ve buralarda hâkimiyetini kabul ettirmeyi başardı. O sıralarda ise Mengli isimli bir köle Aydoğmuş'a isyan edip yanına Pehlivan'ın adamlarından toplamayı başardı. Mengli'den çekinen Aydoğmuş, Bağdat'a kaçarak halifeye sığındı. Aydoğmuş'un kendisine karşı halifeden destek bulmasından çekinen Mengli, oğlunu halifenin nezdine gönderdi. Halife, Mengli'nin oğlunu güzel bir şekilde karşılayarak ona iyi davrandı (İbnü'l-Esîr 1987b: 253-256). Daha sonra Bağdat'tan ayrılan Aydoğmuş, Hemedan bölgesine gitti. Halife, ona Hemedan ve İsfahan hâkimiyetini bahsetti ve onu onurlandırdı (Reşidüddin 1373: 481). Halife ile anlaştıkları üzere Aydoğmuş, buraya gidecek ve halifenin yardımını bekleyecekti. Hemedan civarına gelen Aydoğmuş, burada Süleyman Şah ile görüştü. Fakat bu görüşmenin gerçekleştiği sıralarda halifenin emriyle Süleyman Şah, Yıva Türkmenlerinin reisliğinden azledildi ve yerine kardeşi tayin olundu. Halifenin bu tavrına içerleyen Süleyman Şah, Aydoğmuş'un kendi toprakları civarlarında olmasını fırsat bilerek Mengli'ye haber gönderdi. Ardından da harekete geçerek Aydoğmuş'u yakalayıp öldürdü ve onun kesik başını Mengli'ye gönderdi. Aydoğmuş'un öldürülmesi üzerine halife, Mengli'ye sitem dolu bir mektup yazdı. Siyasî ve askerî başarısı ile güçlenen Mengli, halifenin mektubuna kibar olmayan bir üslupla cevap verdi (İbnü'l-Esîr 1987b: 257). Bu gelişmeler Süleyman Şah'ın bölgede aktif bir rol oynadığına işaret etmektedir.

Süleyman Şah'ın siyasi hayatında Harzemşahlr ile münasebetler önemli bir yer tutmaktadır. Karahitaylara karşı kazandığı zaferlerle gücünü pekiştiren Harzemşahlardan

³ Faruk Sümer, "Yıva Oğuz Boyuna Dair" isimli makalesinde Fahreddin İbrahim'in vefatından sonra Yıvaların başına Şihabüddin Süleymanşah'ın geçtiğini belirtmektedir ve II. Berçem döneminden bahsetmemektedir (Sümer 1951: 157). DİA'daki "Yıva" maddesinde de Fahreddin İbrahim'den sonra beyliğin başına oğlu Berçem'in geçtiğini belirtmektedir (Sümer 2013: 548). İbnü's-Sâî ve Muhsin Rahmetî, II. Berçem'in Fahreddin İbrahim'in değil Mahmud b. Berçem'in oğlu olduğunu belirtmektedirler (İbnü's-Sâî 1934: 264; Rahmetî 1393: 107).

Alâeddin Muhammed, Ağlamış'ı Cibâl bölgesini ve civardaki bütün şehirleri ele geçirmek ile görevlendirdi. Harzemşahlar lehine Cibâl bölgesinde başarılar kazanan Ağlamış, Bâtınîler tarafından⁴ öldürüldü. Ele geçirdiği yerlerdeki hâkimiyeti kaybetmek istemeyen Alâeddin Muhammed, Cibâl bölgesindeki hâkimiyetini pekiştirmek için 1217 yılında (Özaydın 2005: 582) harekete geçti. Diğer yandan Ağlamış'ın öldürüldüğünü duyan Fars Atabeği Sa'd, Ağlamış'ın öldürülmesiyle oluşan fırsatı değerlendirmek istedi. Civar şehirleri hâkimiyeti altına alan Sa'd, yolda karşısına çıkan Alâeddin Muhammed'in öncü kuvvetlerini kendisine karşı koymak isteyen yerel birlikler olarak düşünerek savaşa tutuştu. Fakat çok geçmeden karşısındaki kişilerin yerel birlikler olmadığını ve Harzemşah askerleri olduğunu anlayan Sa'd, Alâeddin Muhammed'den af diledi. Alâeddin Muhammed, Sa'd'ı affetti ve aralarında bir anlaşma yaptılar. Fars bölgesini ele geçiren Sa'd, elde ettiği yerlerde Alâeddin Muhammed adına hutbe okuttu. Alâeddin Muhammed de çeşitli yerleri ele geçirdikten sonra aynı yıl Hemedan üzerine yürüdü. Hemedan'ı ele geçiren Alâeddin Muhammed, buradan hareketle Bağdat'a yürümek istedi. Fakat Hemedan'dan yola çıktıktan bir süre sonra birlikleri şiddetli bir kar fırtınasıyla karşı karşıya kaldı. Harzemşah ordusunun kar felaketinde perişan bir duruma düştüğünü gören Berçem Türkmenleri de bu durumu değerlendirerek Harzemşah ordusuna baskın yaptılar ve onları mutlak bir bozguna uğrattılar. Harzemşah ordusunun çok az bir kısmı kurtulabildi. Bu mağlubiyet üzerine yaşananları uğursuzluk sayan Alâeddin Muhammed daha fazla ilerlemedi ve geri döndü (İbnü'l-Esîr 1987b: 272-274).

Alâeddin Muhammed'in bu bölgedeki faaliyetleri ve Hemedan bölgesini ele geçirdiğinden bahseden kaynaklar onun Süleyman Şah ile münasebetleri hakkında mâlûmat vermemektedir. Harzemşahların bütün Hemedan civarını itaat altına aldığı göz önünde bulundurulursa Süleyman Şah, Alâeddin'i kerhen metbû tanımış olabilir. Nitekim Alâeddin'in zor duruma düşmesiyle beraber Berçem Türkmenleri Alâeddin'e saldırmaktan çekinmemişlerdir.

1217 yılında Hemedan'da ordusunun kar fırtınasına yakalanması ve ardından Berçemlerin baskınıyla çok zor duruma düşmesi üzerine Bağdat seferini kaldıran Alâeddin Muhammed, tekrar Horasan'a döndü. Bu sıralarda Moğol istilası İslam dünyası sınırlarını tehdit eder hâle geldi. Çok geçmeden bu tehdit Hemedan civarına da uğradı. Moğollar, Hemedan civarına geldiklerinde şehrin yöneticisi onlardan eman diledi ve birtakım hediyeler verdi. Bunun üzerine Moğollar, Hemedan'a dokunmadılar. Moğolların; Hemedan ve Cibâl bölgesinde bulunduğu sıralarda şiddetli bir kış oldu. Bu sebeple Hemedan ve Cibâl civarında fazla vakit geçirmeyen Moğollar, Azerbaycan taraflarına yöneldiler, önlerine çıkan yerleri de yağmaladılar (İbnü'l-Esîr 1987b: 328-329). Moğollar, buradan giderken kendileri adına bir şahne tayin ettiler. Tekrar Hemedan civarına dönen Moğollar bölge halkından yüklü bir vergi talep ettiler, şahne de halka baskısını arttırdı. Vergi verecek güçleri kalmayan halk bir fakihin önderliğinde toplanarak şahneyi öldürdü ve halk Moğollara karşı direnişe geçti. Çok çetin bir direniş göstermelerine rağmen bölge halkı Moğollara yenik düştü ve Moğollar bu civarlarda büyük çaplı tahribat gerçekleştirdiler (İbnü'l-Esîr 1987b: 335-337). Berçem topraklarının Moğolların bölgeye geldiği dönemde ne kadar zarar gördüğü ve bu hadiseler sırasında Süleyman Şah'ın Moğollara karşı faaliyetleri hakkında bir malumata erişilememiştir. Ancak Moğolların bölgeden geçişi bölgedeki diğer siyasi teşekkülleri olduğu gibi muhtemelen

⁴ Bazı kaynaklara göre bu suikastın arka planında Halife Nâsır vardır (bk. Bezer 2020: 83).

Berçemleri de zor duruma düşürmüştür. Kuvvetle muhtemel bu Moğol harekâtı Berçemlerin, Harzemşahlara yaklaşmasına neden oldu.

Alâeddin Muhammed döneminde pek dostane sayılmayan Berçemler-Harzemşahlar münasebetleri Celâleddin Harzemşah döneminde iyileşti. Celâleddin Harzemşah, H 621 (M 1224) yılında Hindistan'dan İnan'a gelerek kışlamak için Şufter'e gitti. Onu karşılayan Süleyman Şah, kız kardeşini Celâleddin'e⁵ verdi (Cüveynî 2013: 356; Reşîdüddin 1373: 550-551). Süleyman Şah'ın diğer kız kardeşi de Küçük Lur beyi Şerefüddin ile evliydi (Kazvîni 2018: 443). Muhsin Rahmetî'ye göre Süleyman Şah'ın kız kardeşinin birini Celâleddin'e, diğerini de Şerefüddin'e vermesinin sebebi Moğollara karşı üçlü bir ittifak geliştirmektir. Fakat Celâleddin Harzemşah'ın ilerleyen yıllarda ortadan kaybolması bu ittifakı yarım bırakacaktır (Rahmetî 1393: 95). Muhtemelen Süleyman Şah'ın, Celâleddin ile sıhriyet kurması Moğol istilâsı ile ilgili olabilir. Zira bu dönemde Moğol saldırıları ile bölge harap olmuştu. Süleyman Şah, Moğollara karşı Celâleddin'in gücünden faydalanmak istemiş olabilir. Nitekim Celâleddin Harzemşah'ın seferindeki ana gaye, Moğollara karşı mücadele için Bağdat'a kadar gidip halife ile ittifak yapmaktır. Fakat Halife Nâsır-Lidîmillâh, Harzemşah ailesi ile daha önceki düşmanlıklarından dolayı Celâleddin'e güvenmedi. Kuştımur'u yirmi bin kişilik bir orduyla ona karşı yolladı. Ayrıca Muzafferüddin Gökbörü'ye de haber göndererek on bin kişilik bir kuvvetle Kuştımur'a yardım etmesi emrini verdi. Celâleddin, amacının saldırı olmadığını, eğer halifenin yardımını ve desteğini sağlarsa Moğollara karşı koyabileceğini belirtmesine rağmen Kuştımur, Gökbörü'yü bile beklemeden Celâleddin üzerine saldırıya geçti. Neticede Celâleddin kesin bir galibiyet aldı ve hilafet ordusu Bağdat'a kaçtı. Daha sonra gelen Gökbörü'yü de yakalayan Celâleddin ona iltifatlar etti, Gökbörü de sultana çeşitli hizmetlerde bulundu (Reşîdüddin 1373: 550-552; Cüveynî 2013: 356-357). Böylece bölgede Moğollara karşı kurulabilecek olası bir ittifak başlamadan bitmiş oluyordu.

Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidîmillâh H 622 (M 1225) yılında öldü ve yerine oğlu Zâhir-Biemrillâh geçti. Yeni halife, Celâleddin'e tahta geçtiğini bildiren bir mektup gönderdi. Celâleddin, gelen elçileri oldukça iyi ağırladı ve çeşitli hediyelerle onları tekrar Bağdat'a yolladı. Fakat kafilere Bağdat'a ulaşmadan önce halife hayatını kaybetti. Onun ardından yeni halife Müstânsır-Billâh oldu. Müstânsır-Billâh, hilafete geçtikten 3 yıl sonra H 625 (M 1228)'te, Celâleddin'in Ahlat kuşatması sırasında ona elçi gönderdi (Simmânî 1375: 241). Gönderilen mektupta halife, Celâleddin'e şöyle yazmaktaydı: “*Sultan, Musul hâkimi Bedreddin Lü'lü, Erbil hâkimi Muzafferüddin Gökbörü, Yıva meliki Şihâbeddin Süleyman Şah ve Cibâl meliki Hezaresf'in oğlu İmâdeddin Pehlivan üzerine hâkimiyet kurmasın. Bilakis onları Dîvan-ı Azîz'in velîsi, onun hizmetinde tabiiler olarak saysın...*” (Nesevî 1384: 200). Bu mektuptaki şartları kabul eden Celâleddin, halifeye yollanmak üzere hediyeler hazırlattı. Kafilere Bağdat'ta hediyeleri sunduktan sonra halifenin Celâleddin'e gönderdiği hil atleri takdim etti. Fakat bu olayların üzerinden çok geçmeden Celâleddin, Süleyman Şah ve Pehlivan b. Hezaresf için ettiği yeminden pişman oldu. Irak naibi Şerefüddin Ali'nin telkinleriyle kuşkuları daha da arttı. Eyyübî Şerefü'l-Mülk'ün bu işe karışmış olabileceğini

⁵ Celâleddin'in bu kadından Kıymar Şah isimli bir oğlu olmuş fakat 3 yaşında ölmüştü. Nesevî'nin Necip Asım çevirisinde Süleyman Şah, Eyyübî Prenslere biri olarak zikredilmektedir. Süleyman Şah'ın bazı kaynaklarda Şihâbeddin Süleyman olarak zikredilmesi (bk. Cüveynî 2013: 594) onun Eyyübî Prenslere Şihâbeddin Gazî ile karıştırılmasına neden olmuş olabilir (Detaylı bilgi için bk. Nesevî 1934: 118).

düşündü. Bu yüzden bu iki emir kendisine karşı ne gibi bir tutum içindeler öğrenmek istedi. Fakat bunu alenî bir şekilde yapmaktan kaçındı. Nesevî'yi görevlendirerek ondan bu konuda bilgi almasını istedi. Çeşitli iş birlikleri yapılarak bu iki emirin yanına gizlice adamlar gönderildi. Bu adamlar geri dönünce bu iki emirin sultana bir düşmanlık içinde olmadıklarını ve itaatte olduklarını bildirdiler. Bu haber üzerine Celâleddin rahatladı (Nesevî 1384: 226-228). Moğollar, ilerleyen dönemlerde Celâleddin'i takiple Anadolu içlerine dâhil olup, daha sonra Erbil civarına ilerleyip burada bulunan Yıvaların birçoğunu katlettiler. Bu katliamın asıl nedeni Yıvaların Celâleddin'e gösterdikleri sadakatten kaynaklanmaktadır (Rahmetî 1393: 95). Celâleddin öldükten sonra da Süleyman Şah, Moğollar ile mücadele etmeye devam etti.

Süleyman Şah döneminde Berçemler, Küçük Lur Atabegleri ile de çeşitli münasebet ve mücadelelerde bulundular. Lur Atabeglerine kısaca değinmek gerekirse: Şeref Han'a göre; Kürt toplulukları ve aşiretleri gelenek ve görenekleri açısından dört büyük kola ayrılmaktadır. Bunlardan birinci kısım Kurmanç, ikinci kısım Lur, üçüncü kısım Kelhur, dördüncü kısım Goran olarak adlandırılmaktadır (Şeref Han 1971: 20). Şeref Han, Lur isminin kökeni ve Büyük ve Küçük Lur olarak ikiye ayrılması hakkında da şöyle söylemektedir: "*Manrûd vilayetinde Kürt adında bir köy vardır. Aynı bölgede bir geçit (Derbent geçidi) vardır ki, Lur dilinde buna kol denir; bu geçitte de Lur denilen bir yer vardır. İşte bu halk aslında buradan göçtükları için onlara Lur denmiştir... Luristan bölgesi iki kısma ayrılır: Büyük Lur ve Küçük Lur. Bunun nedeni aynı çağda yaşamış olan iki kardeşin 300 yılı dolaylarında ülkelerini yönetmeleri idi*" (Şeref Han 1971: 35).

Küçük Lur Atabegi Şerefüddin, Süleyman Şah'ın kız kardeşi Melike Hatunla evliydi. Bu bey öldükten sonra yerine geçen kardeşi İzzeddin Gerşasf, dul kalan yengesi Melike Hatun'u kendine nikâhladı. İzzeddin Gerşasf'ın Lur Atabegi olmasına karşı çıkan Hüsâmeddin Halil, ona karşı bir ordu toplayarak hücumla geçti. Lurların da kendisini desteklemesi ile Hüsâmeddin galip geldi. Daha sonra Melike Hatun'un bulunduğu Kerit kalesini de kuşatan Hüsâmeddin Halil, Melike Hatun'u serbest bıraktı. Mağlup olan İzzeddin Gerşasf, tahtı Hüsâmeddin'e bırakıp onun veliahdı olmaya mecbur kaldı.

Hüsâmeddin Halil, tahta çıktıktan takribî bir yıl sonra İzzeddin Gerşasf'ı yanına çağırıldı. Melike Hatun bu durumdan şüphelenerek kocasının gitmesine engel olmaya çalıştı. Fakat onu dinlemeyen İzzeddin Gerşasf, Hüsâmeddin'in yanına gittiğinde tuzağa düşerek öldürüldü. Bunun üzerine Melike Hatun, küçük yaşlardaki üç oğlunu kardeşi Süleyman Şah'a gönderdi. Hüsâmeddin Halil'in bu faaliyetleri Süleyman Şah ile Hüsâmeddin'i karşı karşıya getirdi. Kaynakların verdiği bilgilere göre aralarında, bir ayda otuz bir defa çarpışma meydana geldi. Bu savaşların sonunda yenilen Süleyman Şah, Bahar kalesi ile bazı vilayetlerini kaybetti (Kazvîni 2018: 443-444; Şeref Han 1971: 52-23).

Câmiu't-Tevârîh'te bu durum şöyle izah edilir: "*Hüsâmeddin Halil, Kürtler'in büyüklerinden idi. Halifenin emrinden çıktı ve Moğollar'a sığındı. Ondan önce kendisi süfîlerin yanındaydı ve kendini onlardan sayıyordu. O sıralarda bir grup Moğol ile kengeş yaptı ve Hulencân'a gitti. Necef bölgesinden Süleyman Şah'a bağlı bir topluluğa saldırıp yağma ve katliam yaptı. Oradan Süleyman Şah'a ait Bahar kalesine gitti ve kaleye oturdu*" (Reşîdüddin 1373: 857). Hüsâmeddin'in tahta geçtikten sonra Moğol taraftarı bir tutum içine girdiği göze çarpmaktadır. Daha öncede bahsedildiği üzere Süleyman Şah, Celâleddin ve Şerefüddin'e kız kardeşlerini vermekle Moğollara karşı bir ittifak kurmaya çalışmış, fakat bu ittifak amacına ulaşamamıştı. Şerefüddin'in ölmesinden sonra Küçük Lur hâkimi olan

Hüsâmeddin ise aradaki dostluğu bozarak Moğollara meylettii. Ayrıca Süleyman Şah'a karşı aldığı bu galibiyette Moğollardan destek aldığı da anlaşılmalıdır (Rahmeti 1393: 98).

Süleyman Şah, mağlubiyetin ardından kısa sürede ordusunu toparlayarak Hüsâmeddin Halil'in üzerine yürüdü. Dehliz'de meydana gelen çetin muharebenin ardından Süleyman Şah, Hüsâmeddin Halil'i mağlup etti. Alicenaplık gösteren Süleyman Şah, düşmanına bir şey yapmadan geri döndü. Mağlubiyeti kabullenemeyen Hüsâmeddin Halil, Süleyman Şah'ın kendisine iyi davranmasına rağmen Süleyman Şah'ın kardeşi Ömer Bey ve yakınlarını katletti (Kazvîni 2018: 444; Şeref Han 1971: 53).

Süleyman Şah, kardeşinin katli üzerine hilafetten yardım istedi ve altmış bin süvari ve dokuz bin piyadelik büyük bir orduyla Hüsâmeddin'e karşı savaşmak üzere geri döndü. Hüsâmeddin de üç bin süvari ve dokuz bin piyadelik bir orduyla Şapur Hast ovasında onu karşıladı.⁶ İki taraf H 640 (M 1242/1243) veya H 643 (M 1245/1246) yılında tekrar karşı karşıya geldi (Kurtuluş 2003: 226). Savaşın başlarında Süleyman Şah'ın ordusu yenilmek üzereyken onun dirayeti sayesinde üstünlük Berçemlere geçti.⁷ Savaş sonunda Hüsâmeddin esir düştü. Onu yakalayan askerler başını keserek Süleyman Şah'a takdim ettilerse de Süleyman Şah yine büyük bir alçakgönüllülikle "eğer onu canlı getirseydiniz canını bağışlardım" dedi (Şeref Han 1971: 53-54; Kazvîni 2018: 444-445). Sonra da ağzından şu rubâi döküldü:

*"Zavallı Halil-i Bedir şaşkın oldu; Bahar hevesi tohumunu canına ekti.
Heves devî, Süleyman'ın mülkünü arıyordu; devlerin avucunun içinde
Süleyman oldu"* (Kazvîni 2018: 445).

Savaş esnasında Hüsâmeddin'in kardeşi dağa kaçmış ve Süleyman Şah'tan eman istemişti. Savaşın ardından ona eman verildi. Berçemler, Şîgân kalesi ve Şapur şehrinin arasında bulunan Dizbez kalesini de Lurlardan aldı (Reşîdüddin 1373: 857). Hüsâmeddin'in öldürülmesinin ardından Moğollar onun intikamını almak üzere harekete geçtiler. Süleyman Şah'ın üzerine bir ordu gönderildi. Süleyman Şah, Moğolları mağlup etmeyi başardı. Süleyman Şah bu zafer sayesinde Luristan bölgesindeki bazı bölgeleri ele geçirdi (Rahmeti 1393: 98-99).

Berçemoğullarının şüphesiz en çok münasebette bulunduğu siyasi teşekkül Abbâsilerdi. Süleyman Şah'ın tarih sahnesine çıkışı Abbâsilerden Nâsır-Lidîmillâh dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde Berçemler ile Abbâsilerin ilişkileri pek dostane sayılmazdı. Nitekim Nâsır-Lidîmillâh, Süleyman Şah'ı Berçem Beyliği'nin idaresinden azletti ve yerine onun küçük kardeşini atadı. Bu durum Süleyman Şah'ın halifeye karşı tavır almasına neden oldu. Yukarıda zikredildiği üzere Süleyman Şah, halifenin destek verdiği Aydoğmuş'u öldürerek bir nevi ondan intikam aldı. Nâsır-Lidîmillâh'ın vefatından sonra Abbâsi halifesi

⁶ Reşîdüddin, Hüsâmeddin'in ordusuna Moğolların da katıldığını belirtmektedir (Reşîdüddin 1373: 857).

⁷ Tarih-i Güzide ve Şerefnâme'de Süleyman Şah'ın askerlerinin bir müddet savaştıktan sonra geri kaçtıkları, Süleyman Şah'ın ayak direyip yerinde kaldığı ve onun direnmesi ile askerlerin geri döndüğü ifade edilmektedir (Kazvîni 2018: 444; Şeref Han 1971: 54). Reşîdüddin bu hamlenin Süleyman Şah'ın bir tuzağı olduğunu ve kaçan askerlerin maksadının düşmanı pusuya düşürmek olduğunu belirtmektedir. Nitekim bu hamle Türk savaş taktikleri arasında sıklıkla görülen sahte ricat olduğu anlaşılmalıdır. Yine Reşîdüddin bu tuzağın ardından Halil'in ordusunun çoğunun öldüğünü ve Halil'in de esir düştüğünü belirtmektedir (Reşîdüddin 1373: 857).

olan Zâhir-Billâh dönemi oldukça kısa sürdü ve onun vefatının ardından Müstansır-Billâh halife oldu.

Müstansır-Billâh döneminde Abbâsilerle Berçemler arasında yeniden dostane münasebetler başladı. Müstansır-Billâh, Celâleddin Harzemşah'ın Ahlat kuşatması sırasında ona gönderdiği mektupta Süleyman Şah'ı kendi bendelerinden sayıyor ve Celâleddin'in onlar üzerinde hakimiyet kurmamasını istiyordu (Nesevî 1384: 200). Süleyman Şah ve bazı devlet adamlarının Müstansır'ın yerine geçecek oğlu Müsta'sım'a yazdıkları şikâyet mektubunda yer alan şu ifadeler: "*O (Vezir), soytarıların ve mugannülerin dostudur, askerlerin düşmanıdır. Biz ise babanın zamanında değiştirip kurduğumuz ordunun emirleriyiz*" (Reşîdüddin 1373: 1002) Süleyman Şah'ın Müstansır döneminde Abbâsiler ile olan yakınlığını göstermektedir. Süleyman Şah, Halife Müstansır ile dostane münasebetler kurup hilafet sarayının en önemli kişilerinden biri haline geldi. Abbâsî emirlerinden olan Kuştımur'un oğlu Muzaffereddin Muhammed, M 1238 yılı civarlarında Süleyman Şah'ın kızı ile izdivaç etti (Ayan 2013: 294). Müstansır, Moğollar ile mücadelede civardaki askerî güçlerden yararlanmak istiyordu. Muhtemelen onun bu politikası ile kurulan dostane münasebetlerde etkili olmuştur. Cüzcânî, bu bilgiyi destekler nitelikte Süleyman Şah'ın mücadelelerini şöyle aktarmaktadır: "*Emîrî 'l-mü'minîn'in oğlu Emîrî 'l-mü'minîn Ebû Bekr ve hilafetin emîr-i 'alemdârî Türkmen Süleymanşah Eyvâ'î, otuz yıl boyunca Moğol küffarına kılıç çalıyorlardı ve gazveleri adet haline getirmişlerdi. Her ikisi de birbiri ile uyum içinde birçok kere küffara saldırıp küffar ordusunu hezimete uğrattılar. İlk seferinde Moğol küffarını Bağdat sınırından İsfehan'a kadar takip etmişti ve küffar askerinden çoğu cehenneme gitmişti. Bu Dârü 'l-Hilâfe emîr-i 'alemi Süleymanşah Eyvâ'î bir melik idi, kalabalık bir kabileden olup Türkmen taifesindendi. Gayet atik ve mücadeleciydi. Emîrî 'l-mü'minîn'in meyseresi⁸ onlardan müteşekkildi. Çurmagun'un Irak'a gitmesinden bu zamana değin otuz yıl müddetle, Câhiliye günlerinde Rüstem-i Destân'ın, İslâm dönemlerinde ise 'Alî Murtazâ'nın yaptığı gibi savaştı.*" (Cüzcânî 2016: 156).

Müstansır-Billâh 1242 yılında vefat edince yerine Müsta'sım-Billâh geçti (İbnü'l-Esîr 1987b: 401). Süleyman Şah, Müstansır'ın cenazesinde ve Müsta'sım'ın hilafete geçişinde hazır bulundu. Bu tarihten itibaren Süleyman Şah'ın Bağdat'ta yerleştiği görülmektedir (Rahmetî 1393: 97). Müstansır ölünce Müsta'sım-Billâh'ın halife olmasında devâtdârların ve devletin ileri gelenlerinin etkisi göze çarpmaktadır. Devlet büyüklerinin Müstansır'ın Hafâcî adlı kardeşi yerine Müsta'sım'ı seçmelerinin sebebi Hafâcî'nin daha baskın bir karaktere sahip olmasından kaynaklanıyordu. Hafâcî gibi baskın karakterli birisinin yerine Müsta'sım gibi daha uysal birini seçmeleri ileri gelenlerin yönetimde daha rahat hareket etmek için aldıkları bir karardı (Özdemir 1999: 207). Süleyman Şah'ın kuvvetle muhtemel bu tercihte rolü bulunmaktadır. Müsta'sım-Billâh döneminde Süleyman Şah, Abbâsiler ile olan ilişkilerini daha da geliştirdi ve Süleyman Şah, Abbâsî ordularında başkomutan oldu (Cüzcânî 1342: 130).

Süleyman Şah'ın M 1242/1245 yılında Küçük Lur hükümdarı Hüsâmeddin'i mağlup etmesinden birkaç yıl sonra Batı Moğollarından bir grup Bağdat havalisine gelme niyetindeydiler. Moğollar, Süleyman Şah'ın tâbillerinin bulunduğu Fuci şehrine ve Hânegîn şehrine hücum ettiler. Bu durum üzerine Halife Müsta'sım; Şerefeddin İkbâl Şarâbî,

⁸ Ordunun sol kanadı.

Mücâhidüddin Aybek-Devâtâr-ı sağır, Alâeddin Altuntaş-Devâtâr-ı Kebîr'i büyük bir ordu hazırlamalarını ve Bağdat burçlarına mancınıklar kurmalarını istedi. Bu ordunun içinde bulunan Süleyman Şah da savaş hazırlıklarını tamamladı. Ancak Moğollar Ca'feriye yakınlarına kadar gelip Bağdat'a saldırmadan geri döndüler (Reşîdüddin 1373: 858).

Moğol hükümdarı Hülâgû, Bâtînilere karşı gerçekleştirdiği seferde Abbâsilerden ordu göndermelerini isteyen bir mektup gönderdi. Mektubu alan halife önce vezirinin telkini üzerine Hülâgû ile anlaşma yoluna giderek sınırlı sayıda bir orduyu Hülâgû'nun hizmetine yollamak istedi. Ancak Süleyman Şah ve diğer devlet adamlarının, özellikle Devâtâr-ı sağır Mücahidüddin'in olaya müdâhil olmasıyla bu fikrinden vazgeçti. Hülâgû'nun ordu istemesi pek de hayra alamet değildi. Mücahidüddin Aybek, Hülâgû gibi kudretli bir hükümdarın halifenin ordusuna ihtiyaç duymayacağını, bunun Bağdat savunmasını zayıflatmak için kurgulanmış bir tuzak olduğunu belirtti. Bunun üzerine diğer komuta kademesi ve halife onun fikrini kabul etti. Bu yüzden ordu gönderilmedi. Hülâgû'nun sert mektubuna aynı şekilde sert bir cevap hazırlatan Müsta'sım elçilerle birlikte mektubunu gönderdi. Hülâgû, gelen mektuba oldukça sinirlendi ve elçileri huzurundan kovarak halifeye bir mektup daha yazdı (Özdemir 1999: 176-179). Bu mektubunda tehditlerinin dozunu arttıran Hülâgû, halifeyi korkutmayı başardı. Müsta'sım, Hülâgû ile anlaşmak istediğini Vezir İbnü'l-Alkamî'ye bildirerek ne yapmaları gerektiğini sordu. İbnü'l-Alkamî, Hülâgû'yu sakinleştirmek için hazineleri bu uğurda sarf etmeleri gerektiğini bildirdi. Ona göre kıymetli hediyeler ve özür dilediklerini belirten bir mektup ile Hülâgû'nun Bağdat'a saldırmasını engelleyebilirlerdi. Fakat Devâtâr-ı sağır Mücahidüddin Aybek, İbnü'l-Alkamî ile arasında yaşanan çekişmelerden dolayı onun bu görüşüne şiddetle karşı çıkarak onun amacının kendisini Hülâgû'ya şirin göstermek olduğunu belirtti. Diğer komuta kademesinden de destek alıp, toplanması muhtemel mallara askerlerle birlikte el koyacaklarını belirttiler. Bu gelişmeler üzerine Süleyman Şah şunları ifade etti: *“Eğer halife bu güçlü düşmanı def etmek için adım atmıyıp önceden hamle yapmazsa, çok kısa sürede Moğol ordusu Bağdat'a musallat olacak ve diğer yerlerde yaptıkları gibi hiçbir canlıya merhamet etmeyecekler. Şehirli-bedevi, güçlü-zayıf kimseyi sağ koymayacaklar, örtülü kadınları iffet örtüsünden çıkaracaklar. Moğollar bütün etrafı ele geçirmeden harekete geçilseydi ordu toplamak kolay olur ve ben gece baskını yapıp onları gafil avlardım. Eğer planlandığı gibi olmaz aksi yaşanırsa civanmerd, cenk meydanında haysiyetiyle ölür”*.

Halife, Süleyman Şah'ın sözlerinden etkilenecek ve vezire, Süleyman Şah'ın takrînce orduyu hazırlatmasını, kendisinin de orduya altın vereceğini söyledi. Vezir, halifenin altın vermeyeceğini biliyordu ama bunu belli etmedi ve Ârız'a orduyu hazırlamasını söyledi. Daha sonra Ârız, ordunun ihtiyaçları için halifenin para vermesi gerektiğini bildirdi. Vezir, durumu halifeye arz ettiğinde halife bahaneler bularak parayı vermedi. Vezir, onun sözünde duracağından ümidi kesti (Reşîdüddin 1373: 1002). Halife orduya para harcamak yerine Moğolları, Abbâsî Hanedanının kutsallığı ile tehdit edip korkutarak bu seferden vazgeçirme yoluna başvurdu. Çünkü daha önce Abbâsîler üzerine sefere çıkan Alâeddin Muhammed kar fırtınasına yakalanmış ve ordusu bozguna uğramış olduğundan bu hadisenin yaşanması halifeliğin kutsallığına atfedilmişti. Halife de buna güveniyordu. Süleyman Şah ve diğer emirler halifenin bu tutumundan hayal kırıklığına uğradılar (Yuvalı 1994: 71). Vassaf, burada Vezir İbnü'l-Alkamî'yi ihanetle itham etmektedir. Vassaf'a göre olaylar özet olarak şöyle gelişti: Vezir İbnü'l-Alkamî, Hülâgû'ya elçiler göndererek onu Bağdat'ı ele geçirmesi

yönünde kışkırttı. Hülâgû başlangıçta vezirin bu davetlerine inanmadı. Elçiler yollamaya devam eden İbnü'l-Alkamî, Abbâsî ordusunun güvenini sarsacağına dair Hülâgû'ya güvence verdi. Bu arada halifeyi de kandırmaya devam eden İbnü'l-Alkamî, bütün civar meliklerin halifelîğe tâbi olduğuna ve bu yönden kuşkulanan bir durum olmadığına, bunun için bu kadar ordunun el altında tutulmasının çok mal kaybına sebep olacağını bildirip orduların her birini bağlı buldukları yerlere gönderilmesini istedi. Halife, bu konuda ona ruhsat verdi. Böylece kısa sürede İbnü'l-Alkamî ordunun çoğunu dağıttı (Vassaf 1346: 15-18). H. Ahmet Özdemir, kaynaklarda geçen bu ve benzeri tarzdaki rivayetlerin nedenini mezhep taassubuna bağlamakta ve İbnü'l-Alkamî'nin Şii olmasından dolayı iftiralara maruz kaldığını belirtmektedir. Ayrıca ordudan sorumlu kişiler Devâtâr-ı sağır Mücahidüddin ve Süleyman Şah idi ve bunların İbnü'l-Alkamî ile araları açıldı. Onun sözleriyle orduyu lağv etmeleri pek mantıklı görünmemekte, ayrıca böyle bir ordunun varlığı da şüpheli görünmektedir. Bütün bunların asılsız ve veziri karalamak için ortaya atıldığı anlaşılmaktadır (Özdemir 1999: 216-217).

Halife Müs'tasım, Hülâgû 'ya sadece ufak tefek hediyelerle birlikte bir mektup göndermekle yetindi. Mektubun içeriğinde de Abbâsîlerin kutsallığından dem vurarak Huğlu'yu bu seferinden vazgeçirebileceğini umuyordu. Hülâgû, oldukça hiddetlenip harekete geçerek Bağdat'a doğru yöneldi (Özdemir 1999: 181). Hülâgû, Ramazan H 655 /M 1257'de Hemedan'a geldi ve Halife Müsta'sım'a bir mektup daha yolladı. Oldukça hiddetli olan Hülâgû, halifeye gazâbından sakınmasını, bizzat yanına gelmesini, eğer gelmeyecekse Vezir, Süleyman Şah ve Devâtâr'ı kendisine yollamasını istedi. Söz dinlemeyecekse ordusunu hazırlamasını bildirdi. Halife, aldığı tehdit mektubuna rağmen Hülâgû'nun isteğini yerine getirmedi (Cüveynî 2013: 593-594; Reşidüddin 1373: 997; Özdemir 1999: 182).

Hülâgû, Bağdat üzerine hemen gitmek yerine Hemedan'dan Tebriz civarına geçerek burada hazırlıklarını tamamladı. Yaklaşık iki ay boyunca burada konakladı. Bağdat'a geçiş noktası sarp dağlar ve kalelerle doluydu ve Hülâgû'nun buraları temizlemeden Bağdat'a ilerlemesi oldukça riskli bir hareket olacağından öncelikle bu bölgenin ele geçirilmesi gerekiyordu (Özdemir 1999: 184,186). Hülâgû'nun ele geçirmek istediği bölge Berçemlerin meskûn olduğu topraklardı. Berçemler daha önceleri bu bölgede Alâeddin Muhammed'in şiddetli soğuklardan kırılan ordusuna baskın düzenlemişler ve Harzemşahlara Bağdat'a ilerlemelerine engel olmuşlardı. Tıpkı Alâeddin Muhammed gibi Hülâgû da Bağdat'a yürümek niyetinde olduğundan daha önce yaşananlardan ders çıkarmış olmalı ki öncelikle bu bölgenin temizlenmesi gerektiğini hesaba katmıştır. Hülâgû, bölgede etkin olan beylerden Hüsâmeddin Akka ile anlaştı. Hüsâmeddin Akka, Hülâgû'nun teklifini kabul ederek ona itaatini bildirdi. Bölgenin önde gelen Kürt beylerinden olan Hüsâmeddin Akka, Süleyman Şah'ın bölgedeki rakiplerinden birisiydi. Süleyman Şah ile arası iyi olmadığı için Hülâgû'nun teklifini tereddüt etmeden kabul etti. Zira Hülâgû ona stratejik yerler teklif etmişti ki bu yerlerin arasında Süleyman Şah'ın sahip olduğu alanlar da bulunuyordu. Fakat daha sonra etrafında toplanan Kürtlerin ve Yıvaların etkisiyle bu karardan dönmek zorunda kaldı. Yanındakiler Moğollarla mücadele edilmesini istiyorlardı (Rahmetî 1393: 100). Kürtlerin ve Yıvaların telkinleri sonucu Hülâgû ile mücadele etmeye ikna olan Hüsâmeddin Akka, Erbil hâkimi İbn Salâye'ye de haber yollayarak kendisinin yüz bin kişilik piyade birlik meydana getirebilecek gücünün olduğunu, halifenin de kendisine süvari desteği sağlar ise Moğolları durdurabileceğini söyledi. İbn Salâye bu haberi Bağdat'a bildirirse de Müsta'sım ve İbnü'l-Alkamî dikkate almadı. Hülâgû, Hüsâmeddin Akka'nın bu faaliyetlerini öğrenince yaklaşık

üç bin kişilik bir birliğı göndererek hileyle Hüsâmeddin Akka'yı ele geçirdi. Daha sonra aile fertlerini ikna ederek sığındıkları kalelerden indirip hepsini öldürttü. Etraftaki kaleleri yıktırarak olası savunmaları engellemiş oldu (Reşîdüddin 1373: 1005-1006). Süleyman Şah Bağdat'ın etrafındaki dağ bölgelerine ordu gönderilmesini istiyordu. Çünkü oralarda Yıvalar bulunuyor, Yıvalar da Abbâsî ordusunun önemli bir unsurunu teşkil ediyordu. Hülâgû bunu bildiğı için harekete geçti ve bahsi geçen bölgede tahribat yaptı (Rahmetî 1393: 99-100).

Hülâgû, gerekli tedbirleri aldıktan sonra Abbâsîler üzerine yürüdü. Baycu Noyan önderliğinde ordusunun sağ kanadını harekete geçirdi. Hülâgû'nun ordusunu karşılamak için Abbâsî ordusunun başında ise Devâtdâr-ı sağır Mücâhidüddin Aybek ve İbnü'l-Ker bulunuyordu. Sahte ricat taktiğı ile Abbâsî ordusunu zor duruma düşüren Moğollar kolay bir zafer elde etti. Abbâsî ordusunun çoğı öldürüldü. Devâtdâr-ı sağır savaş alanından kaçmayı başararak Bağdat'a geri döndü. Baycu komutasındaki Moğol ordusunun sağ kanadı, bu zaferin ardından Bağdat'ın batı taraflarına varırken, Kid Buka önderliğindeki sol kanat Luristan ve Huzistan bölgelerini ezip geçerek Bağdat'ı güney yönünden kuşattı. Hülâgû önderliğindeki merkez kuvvetler ise bütün ihtişamıyla birlikte Bağdat'ı doğu yönünden kuşatma altına aldılar. Bu üç ordu 22 Ocak 1258 günü Bağdat'ı kuşattı. Neticede Moğollar yoğun bir kuşatmanın ardından Bağdat'ı düşürmeyi başardılar. Süleyman Şah ve Mücâhidüddin Aybek durumu görerek halifeye gelip hazineleri ve haremını alarak gemiye binmelerini ve Dicle nehrinden Basra'ya kaçmayı teklif ettiler. Fakat Müsta'sım bu teklife sıcak bakmadı (Özdemir 1999: 191-199). Vezir İbnü'l-Alkamî, artık şehri teslim etmekten başka bir seçenekleri kalmadığını halifeye söyleyerek teslim olmaları gerektiğini bildirdi (Spuler 2011: 62). Süleyman Şah ve emirler bu fikre karşı çıkarak vezire inanmaması gerektiğini söyleseler de halife onları dinlemedi ve teslim olmak üzere Bağdat'tan dışarı çıktı (Cüzcânî 1342: 196).

4. Berçemoğullarının Yıkılışı

7 Şubat 1258 tarihinde Süleyman Şah ve Devâtdâr-ı sağır Mücâhidüddin Aybek de şehirden çıkarak teslim oldular. Hülâgû, onları tekrar şehre gönderip bütün adamları ile gelmelerini söyledi (Özdemir 1999: 200). Moğollar, Süleyman Şah ve ona bağı olan yedi yüz kişilik bir grubu yakalayarak elleri bağı olduğu halde Hülâgû'nün yanına getirdiler. Hülâgû, Süleyman Şah'a şöyle dedi: "*Sen gökbilimci ve nücüm ilminde bilgi sahibi biriydin. Nasıl oldu da kendi kara gününü görmedin ve sahibine sulh yolunu tercih edip hizmetimize gelmesini öğütledin?*" Süleyman Şah ise şöyle cevap verdi: "*Halife, zalim ve saadetsiz idi. İyilik severlerin öğüdünü dinlemiyordu*". Bu konuşmanın ardından Süleyman Şah ve adamlarının hepsi katledildi. Süleyman Şah, Mücâhidüddin Aybek ve Devâtdâr-ı Büzürge'nün oğı Hâcüdün'in kafalarını keserek Bedreddin Lü'lü'ye gönderdiler. Bedreddin'in Süleyman Şah ile dostluğu bulunduğundan onun kesik başını görünce ağladı. Fakat Moğolların korkusundan teslim almak zorunda kaldı (Reşîdüddin 1373: 1015). Böylece Berçem Hanedanı sona erdi.

Süleyman Şah, Berçemlerin en meşhur idarecisi oldu. Onun döneminde Berçemler idarî, askerî ve ekonomik anlamda gelişme kaydettiler. Süleyman Şah, ilim ve edebiyata da önem vermiştir. Nitekim Hülâgû ile yaptığı konuşmadan anlaşılacağı üzere nücüm ilmine sahiptir. Kendisi rubâiler söylediğı gibi sarayında ediplere yer vermiştir. Bunlardan en meşhuru Esîrüddin-i Umânî'dir.

Kazvîni, Esîrüddin-i Umânî'nin hayatını anlatırken ondan “Kürdistan hükümdarı Süleyman Şah-ı İve'nin methiyecisi” olarak bahsetmektedir (Kazvîni 2018: 587). Dîvanı ile meşhur olan Esîrüddin'in birçok şiiri bulunmaktadır (Devletşah 1977: 225). Esîrüddin'in, H 618/M 1221-22 yılındaki Moğol saldırısından önce Süleyman Şah'ın sarayına girdiği tahmin edilmektedir. Esîrüddin, bir şiirinde Yıva ülkesine yerleşmesinin sebebini maddi konulara bağlamaktadır. Saraya girdikten sonra Süleyman Şah ve yakınlarının malî himayesini gören Esîrüddin, bir süre sonra birtakım iftiralar üzerine Süleyman Şah'ın gözünden düştü. Ayrıca Süleyman Şah'ın eşinin de bundan sonra Esîrüddin'e olan alakasını kestiği anlaşılmaktadır. Esîrüddin, bunu telâfi etmek için Süleyman Şah'a sayısız şiirler sundu, nitekim yoğun çabalarının sonucunda onun gönlünü tekrar kazandı. Fakat bazı devlet adamlarının fesadı ile çok kısa süre sonra yine gözden düştü. Esîrüddin, Süleyman Şah ile arası bozulduktan sonra geçim sıkıntısına da düşünce Harzemşah sarayına gitti ve Sultan Alâeddin Muhammed, Celâleddin Harzemşah gibi sultanların yanında kendine yer buldu. Celâleddin ile Süleyman Şah'ın kızının evlenmesi, Esîrüddin ile Süleyman Şah'ın arasını yeniden düzeltti. Harzemşahlar'ın yıkılmasıyla beraber Esîrüddin, Süleyman Şah'ın sarayına döndü; fakat kalıcı olamadı. Küçük Lur Atabeglerinin saraylarına da giden Esîrüddin; Şerefüddin, İzzeddin Gerşaf gibi Atabeglere hizmet verdikten sonra Süleyman Şah'ın düşmanı olan Hüsâmeddin Halil'in de bir dönem yanında bulundu (Pashaei 1392: 105-106).

Süleyman Şah, Farsça rubâi okuyacak düzeyde Farsçaya hâkimdi. Küçük Lur Atabegi Hüsâmeddin'in öldürülmesinin ardından şu rubâiyi okumuştur:

*“Zavallı Halil-i Bedir şaşkın oldu; Bahar hevesi tohumunu canına ecti.
Heves devi, Süleyman'ın mülkünü arıyordu; devlerin avucunun içinde
Süleyman oldu”* (Kazvîni 2018: 445).

Atabeg Sa'd Zengî'ye esir düştüğü sıralarda ise şöyle bir rubâi okumuştur:

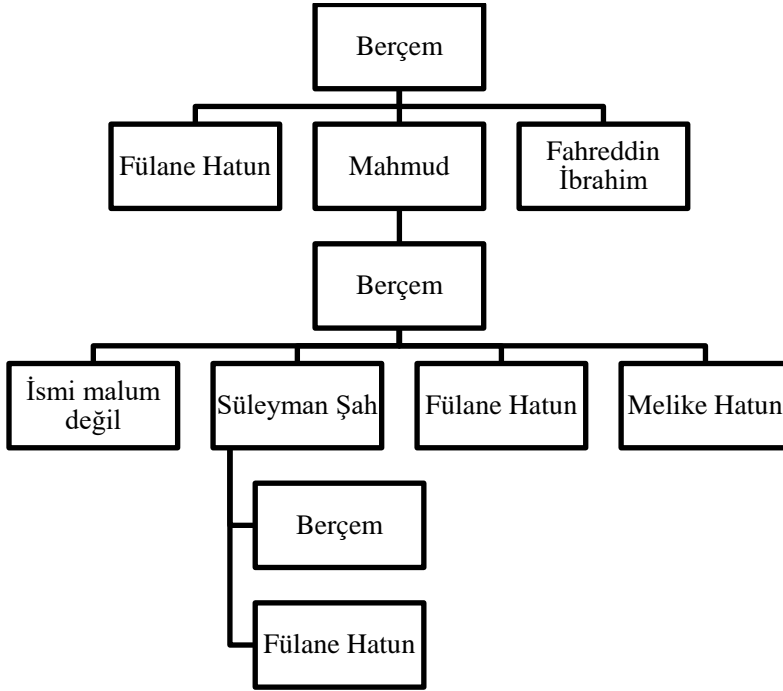
*“Allah korusun ben Zengî'nin ordusundan korkmam; ne de savaş
meydanından ve aslanla savaşmaktan
Ey Padişah Zengî (zenci) ile beni niye korkutmak istiyorsun? Ben çocuk
muyum da Zengî'den (zenci) korkayım”* (Cüveynî 2013: 596).

Başka bir rubâisi de şöyledir:

*“Her ne kadar yüreğim yansa da: her nefeste sana daha çok bağlantıyorum
Gönül ocağında beni körükleme; ateş nefesimi daha da alevlendiriyor”* (Ebu'l-
Kâsimî 1396: 13).

Küçük Lur emiri Hüsâmeddin, Süleyman Şah tarafından öldürüldükten sonra kardeşi Bedreddin Mes'ud Lur emiri oldu. Bedreddin daha sonra Kaan'ın yanına giderek asker yardımı istedi, Kaan'da onu Hülâgû'nun hizmetine gönderdi. Hülâgû'nun Bağdat seferi sırasında yanında bulunan Bedreddin, Süleyman Şah'ın kendisine verilmesini istedi; fakat Hülâgû onu geçiştirdi. Daha sonra Süleyman Şah, Hülâgû tarafından öldürülünce Bedreddin bu kez de Süleyman Şah'ın yakınlarını istedi. Teklifi kabul edilen Bedreddin, Süleyman Şah'ın yakınlarını Luristan'a götürdü. Burada onlarla yakından ilgilenen Bedreddin gereken misafirperverliği gösterdi. Bedreddin, Bağdat tekrar toparlanınca isteyenlerin Bağdat'a geri dönebileceklerini, kalmak isteyenleri de yakınlarıyla evlendireceğini söyledi. Bazıları

Luristan'da kalmayı tercih edip onun yakınlarıyla evlendiler, bazıları ise Bağdat'a gitmeyi tercih etti (Kazvîni 2018: 445; Şeref Han 1971: 55). Bağdat'a gidenlerden biri de Süleyman Şah'ın Berçem adındaki oğluydu. Bağdat'a dönen Berçem, Kutbeddin lakabını alarak İlhanlılar dönemindeki nüfuzlu kişilerden biri oldu. Fakat Abaka Han zamanında Berçem ile birlikte yakınlarının çoğu idam edildi (Ebu'l-Kâsimî 1396: 13). Minorsky, Karakoyunluları oluşturan aşiretlerden biri olan Baharlu aşiretinin adının Berçemoğullarının meskûn olduğu Bahar kalesinden ortaya çıkmış olabileceğini iddia etmiştir. Ayrıca bazı Karakoyunlu paralarında Yıva boyunun damgalarının bulunmasını da bu yönde güçlü bir delil olarak görmektedir (Minorsky 1986: 919). Peter Golden da Baharlu aşireti ile Berçemlerin Bahar kalesini ilişkilendirmektedir (Golden 1992: 367).

Berçemoğulları Şeceresi⁹ (Rahmetî 1393: 107).

⁹ İsmi bilinmeyen hatunları zikretmek için kaynaklarda, falan-fılan kelimesinden türetilen fülane kelimesi kullanılmaktadır.

Sonuç

Selçukluların yıkılmasıyla rahat hareket etme fırsatı yakalayan Berçemler, tarihi kayıtlarda ilk olarak 1158 yılından itibaren kendilerine yer bulmuşlardır. Bu tarihten itibaren başlayarak özellikle Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanmasının ardından Hemedan ve Bahar kalesi civarındaki faaliyetlerini arttırmışlardır. Başarılı siyasî-askerî faaliyetleri ile Berçem Bey, İran'da bir siyasî teşekkül oluşturmayı başarmıştır. Maalesef Berçemlerin siyasi tarihini kronolojik olarak verebilmek ve onların faaliyetlerini takip etmek kaynak yetersizliği nedeniyle pek mümkün değildir. Onların faaliyetleri, münasebet kurdukları güçlü komşu siyasî teşekküllerin, kaynaklardaki bahisleri kadar takip edilebilmektedir. Eldeki mevcut verilere göre, takribî bir asırlık siyasi hayatları boyunca Berçemlerin altı emiri bilinmektedir. Bunların ne zaman beyliğin başına geçtiği ve ne zaman tahttan indikleri hakkında tam bir tarihlendirme yapılamamaktadır.

Berçemler, yaklaşık bir asırlık siyasî hayatları boyunca Abbâsiler, Irak Selçukluları, Lur Atabegleri, Harzemşahlar ve Moğollarla çeşitli münasebetlerde bulunmuşlardır. Şüphesiz onların en çok münasebet kurdukları devlet Abbâsiler olmuştur. Bazı kısa dönemler bir kenara bırakılırsa genel hatları ile Abbâsiler ile Berçemler arasındaki münasebetlerin dostane olduğu görülmektedir. Kanaatimizce Berçemler uzun müddet Abbâsileri metbû tanımışlardır. Abbâsiler, dönem dönem Berçemlerin askerî ve siyasî gücüne ihtiyaç duymuştur. Abbâsî ordusunun zor zamanlarında Berçemler, bunu kendi lehlerinde kullanıp siyasî ve askerî açıdan güç kazanmış ve ekonomik olarak da kazanç elde etmişlerdir. Abbâsî ordusunun muharip unsurları olarak hizmet verip, yeri geldiğinde de Abbâsî ordusundan yardım alarak bölgedeki rakiplerine üstün gelmeyi başarmışlardır.

Berçemler, Fahreddin İbrahim ve Süleyman Şah gibi kudretli beylerle birlikte bölgedeki siyasi teşekküllerin çekindiği bir topluluk olmuşlardır. Beyliğin en güçlü dönemi son emir olan Süleyman Şah dönemidir. Özellikle Süleyman Şah döneminde Berçemlerin, Abbâsiler nezdindeki mevkiilerinin yükseldiği görülmektedir. Nitekim Süleyman Şah'ın siyasî ve askerî kabiliyeti Abbâsî ordularında başkomutanlık mevkiine getirilmesini sağlamıştır. Moğollarla mücadele konusundaki duruşu onun cesur bir idareci ve asker olduğunu göstermektedir. Ancak Moğollara karşı mücadele onun ve beyliğinin sonunu getirmiştir.

Berçemlerin, sosyo-kültürel yaşantılarına dair kayıtlar çok sınırlıdır. Emaretleri süresince Berçem şehirlerinin gelişimi, bu şehirlerin idari ve sosyo-ekonomik durumlarının ne durumda olduğu hakkında pek fazla malumat bulunmamaktadır. Süleyman Şah döneminde sarayda edip-şair yetiştirmeleri Berçemlerin sosyo-kültürel hayata önem verdiklerine delâlet edebilir. Yine Süleyman Şah'ın nücüm ilmüne vâkıf olması ve kendisinin rubâiler söylemesi hanedan üyelerinin eğitimlerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Netice olarak Berçemler, İran'da kurdukları bir asırlık emâret ile bölgenin siyasî tarihinde çok aktif rol oynamışlardır. Moğolların 1258 yılındaki Bağdat kuşatmasında Süleyman Şah'ın Moğollar tarafından katledilmesi ile Berçemlerin kurduğu emaret sona ermiştir. Süleyman Şah'tan sonra yakınları Luristan'a gitmiş, daha sonra bir kısmı tekrar Bağdat'a dönmüştür. Ancak Berçemler, yeniden bir emaret tesis edememişlerdir.

Kaynaklar

- Aktan, Ali. (2016). “Müstazî-Biemrillâh”. *DİA-32*. Ankara: TDV. 128-129.
- Alptekin, Coşkun. (1988). “İrak Selçukluları”. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi-7*. (ed. Kenan Seyithanoğlu) İstanbul: Çağ Yayınları. 291-337.
- Anadol, Cemal vd. (2002). *Türk Kültür ve Medeniyeti*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Ayan, Ergin. (2007). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ayan, Ergin. (2011). “Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Dağılma Sürecinde Batı İnan'daki Yıva Boyu”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17, 282-296.
- Bezer, Gülay Öğün. (2020). “İldenizliler”. *DİA-22*. Ankara: TDV. 82-84.
- Cüveynî. *Tarih-i Cihangüşâ*. (Çev. Mürsel Öztürk). 2013. Ankara: TTK.
- Cüzcânî. *Tabakât-ı Nâsirî-1*. 1342. Kâbil: Encümen-i Târîh-i Afganistan.
- Cüzcânî. *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*. (Çev. Mustafa Uyar). 2016. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Devletşah. *Devletşah Tezkiresi-2*. (Çev. Necati Lügal). 1977. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.
- Ebu'l-Gazî Bahadır Han. *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*. (Haz. Muharrem Ergin). Tercüman Gazetesi Yayınları.
- Ebu'l-Kâsımî, Ali. (1396). “Âl-i Perçem ez Âğâz tâ Fercâm”. *Târîhnâme-i Harezmi*, 18, 2-17.
- Gregory Abu'l-Farac. *Abu'l-Farac Tarihi-2*. (çev. Ömer Rıza Doğrul). 1987. Ankara: TTK.
- Golden, Peter. (1992). *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Webden: Huberd & Co.
- Gündüz, Tufan. (2017). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Hartmann, Angelika. (2016). “Nâsir-Lidînillâh”. *DİA-32*. Ankara: TDV. 399-402.
- Hüseyinî. *Ahbâr üd-Devlet İs-Selçukıyye*. (Çev. Necati Lügal). 1943. Ankara: TTK.
- İbnü'l-Esîr. *El-Kâmil fi't-Târîh-11*. (Çev. A. Özaydın-A. Ağırakça). 1987a. İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Esîr. *El-Kâmil fi't-Târîh-12*. (Çev. A. Özaydın-A. Ağırakça). 1987b. İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü's-Sâî. *El-Câmiu'l-Muhtasar*. (Haz. Mustafa Cevâd). 1934. Bağdat: Matbaatü's-Süryâniyyetü'l Kâsûlîkiyye.
- Kâşgarlı Mahmûd. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi-1*. (çev. Besim Atalay). 1985. Ankara: TDK.
- Kâşgarlı Mahmûd. *Divanü Lugâti't-Türk*. 2005. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Kazvînî. *Nüzhetu'l-Kulûb*. 1362. Tahran: Dünyâ-yı Kitâb.
- Kazvînî. *Târîh-i Güzide*. (Çev. Mürsel Öztürk). 2018. Ankara: TTK.
- Kurtuluş, Rıza. (2003). “Lur-ı Kûçek”. *DİA-27*. Ankara: TDV. 226-227.
- Minorsky, Vladimir. (1986). “Baharlu”. *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)-1*. (ed. H. A. R. Gibb vd.) Leiden: E. J. Brill. 919.
- Nesevî. *Celâlüttin Harezemşah*. (Çev. Necip Asım). 1934. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- Nesevî. *Sîret-i Celâleddîn-i Mingburnî*. (Çev. Anonim, haz. Müctebâ Mînovî). 1384. Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.

- Özaydın, Abdulkerim. (2005). “Muhammed b. Tekiş”. *DİA*-30. Ankara: TDV. 581-583.
- Özaydın, Abdulkerim. (2016). “Muktefi- Liemrillâh”. *DİA*-31. Ankara: TDV. 145-146.
- Özdemir, H. Ahmet. (1999). *Moğol İstilâsı ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı (Cengiz ve Hülgû Dönemleri) (612-656/1216-1258)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pashaei, Mohammed Reza. (1392). “Zendeğînâme-i Esrûddîn-i Umânî”. *Târîh-i Edebiyât*. 73. 100-122.
- Rahmetî, Muhsin. (1393). “Süleyman Şah-ı İyve ve Hamle-i Moğol”. *Mütaalat-ı Tarih-i İslam*, 22, 84-107.
- Râvendî. *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr-2*. (çev. Ahmed Ateş). 2020. Ankara: TTK.
- Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî. *Câmiu't-Tevârîh-2*. 1373. Tahran: Neşr-i Elburz.
- Simnânî, Penâhî. (1375). *Sultan Celâleddîn Harezşah*. Tahran: Neşr-i Nedâ.
- Spuler, Bertold. (2011). *İran Moğolları*. (çev. Cemal Köprülü). Ankara: TTK.
- Strange, G. Le. (1905). *The Lands Of The Eastern Caliphate*. New York: Barnes & Noble Inc.
- Sümer, Faruk. (1951). “Yıva Oğuz Boyuna Dair”. *Türkiyat Mecmuası*, 9, 151-166.
- Sümer, Faruk. (2013). “Yıva”. *DİA*-43. Ankara: TDV. 547-549.
- Şeref Han. *Şerefnâme-I*. (çev. Mehmet Emin Bozarıslan). 1971. İstanbul: Ant Yay.
- Taşagıl, Ahmet. (2018). *Kök Tengri'nin Çocukları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Vassaf. *Târîh-i Vassaf*. 1346. Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Fereng-i İran.
- Yuvalı, Abdulkadir. (1994). *İlhanlılar Tarihi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- (1989). “Harezşahlar Devleti”. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi-9*. (Ed. Kenan Seyithanoğlu). İstanbul: Çağ Yayınları. 19-61.